

Bevezető

Luc Boltanski az egyik legismertebb ma élő francia szociológus. Ennek ellenére művei Magyarországon gyakorlatilag ismeretlenek, hiszen mindezüdig csak két fordítása jelent meg.¹ E folyóiratszámomban tehát megkíséreljük a lehetetlent: alig 150 oldalon megpróbálunk betekintést nyújtani egy nagyon változatos, sok területet átfogó, mégis koherens életműbe. Boltanski a legváltozatosabb terepeken vizsgálódva munkálja ki az általa „pragmatikus szociológiának” nevezett kutatási irányt, amelyet a szociológia új paradigmájának szán, s amelyről átfogó képet igyekszünk nyújtani egyrészt a jelen számban publikált írások témaválasztásának sokféleségével, másrészt pedig a rögtön a bevezető után található hosszú és sok témát felölelő interjú segítségével.²

Luc Boltanski 1940-ben született, egyetemi éveiben szociológiát hallgat a Sorbonne-on, amikor Pierre Bourdieu felfigyel rá, és asszisztensévé fogadja. Boltanski világlátását és szociológiai beállítottságát a hatvanas évek végétől a hetvenes évek közepéig vitathatatlanul a bourdieu-i szemlélet és szociológia határozza meg. Fontos szerepet játszik a Bourdieu irányítása alatt megszülető, és azóta híressé vált *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* nevű folyóirat létrehozásában, de a hetvenes évek közepétől már nem vesz részt az újság szerkesztésében, érdeklődése a bourdieu-i szociológiától elfordul, sőt, nyíltan szembefordul vele. A korábban Bourdieu hatása alatt álló szociológus, nem fogadva el egykori mestere már-már intézményes dogmává szilárduló tanait, munkásságának középpontjába helyezi a Bourdieu-féle szociológia elutasítását. Saját szociológiáját folyamatosan hol explicit, hol – gyakrabban – implicit módon egykori mesterével vitatkozva dolgozza ki. Boltanski Bourdieu szociológiáját ugyanakkor nem is mindig mint egyéni teljesítményt értékeli, hanem úgy tekint rá, mint a társadalomtudományokban szerinte (sajnálatos módon) uralkodó tradíció egyik reprezentánsára. S célként tűzi maga elé ennek a tradíciónak a meghaladását, amely a cselekvőket felülről és kívülről elemezte, illetve amelynek szándéka a cselekvők tévhiteinek, ideológiáinak, illetve „hamis tudatának” leleplezése volt.

---

1 Lásd Luc Boltanski: *Leleplezés és igazságérzet*. Szociológiai Füzetek 43. Budapest: ELTE Szociológiai Intézet, 1987, illetve Luc Boltanski: *Létezik-e hálózati morál? Igazolás és kritika a kapitalizmus új képződményeiben*. In *Forrásvidékek. Társadalomtudományi tanulmányok Némedi Dénes 60. születésnapjára*. Felkai Gábor, Molnár Attila Károly és Pál Eszter (szerk.). Budapest: Új Mandátum, 2002, 412–425.

2 Ezúton szeretnénk köszönetet mondani Huszár Ákosnak kritikai észrevételeiért és a szövegek gondozásáért.

Boltanski szociológiájának jelentőségét pontosan ez adja, vagyis hogy leszámol azzal az illúzióval, miszerint a szociológia képes lenne végső kritikai elvek kimunkálására, anélkül, hogy figyelembe venné a cselekvőket, anélkül, hogy az embereket ne pusztán úgy tekintené, mint „hamis tudatuk” áldozatait – a „hamis tudat” koncepció éppen aktuális változatának értelmében –, és anélkül, hogy az általa megfogalmazott kritika mögött meghúzódó implicit alapelveket explicitté tenné. Boltanski szeretné megőrizni a kritika lehetőségét, nem fordul el a legitimáció, az igazságosság, a társadalmi változás problémájától, hanem éppen ellenkezőleg, ezek érvényességét, elgondolhatóságát próbálja meg új módon megalapozni. Leszámol egyszersmind azzal a már-már szcientista tudományképpel, ami a Bourdieu-i szociológiát olykor jellemzi, s amely Bourdieu legutolsó munkáiban különösen hangsúlyossá válik az „ön-reflexív objektivitásra” való szüntelen törekvésben. A szociológia Boltanski szerint ugyanis nem a „tudományok királynője”, és nem is a *par excellence* „metatudomány”, amelynek saját felsőbbrendűségét úton-útfélen hangoztatnia (és bizonygatnia) kellene. Ellenkezőleg, korlátok közé kell szorítani azt az ambíciót, amely a társadalmi világ objektív leírására törekszik, s szintúgy kritikával kell illetni a szociológus kritikai képességét, felismerve azt, hogy e képességgel a szociológia által megfigyelt emberek ugyanúgy rendelkeznek, csak éppen esetleg kevésbé ideologikusak, mint a „kritikai szociológia” egyes képviselői.

A nyolcvanas évek közepére a Bourdieu-vel való szakítás intézményes szinten is megvalósul: 1984-ben Boltanski közgazdász barátjával, Laurent Thévenot-val (és még néhány olyan társadalomtudóssal, akikkel még a Bourdieu köré szerveződött csoportban kötött ismeretiséget) megalapítja a GSPM-et, vagyis a Groupe de sociologie politique et morale-t, a Politikai és Morális Szociológia Kutatócsoportját, amely ma is aktívan működik. A kutatócsoport indulásával veszi kezdetét az a programalkotó munka, amely 1987-ben az *Economies de la grandeur* című könyv (amelynek későbbi, részben módosított változata a *De la justification*) kiadásával nyeri el paradigmaticus formáját. A könyv megjelenése jelzi az úgynevezett „*pragmatikus szociológia*” létrejöttét vagy ahogyan Boltanski előszeretettel fogalmaz, munkatársaival a „*kritikai szociológiával*” szemben a „*kritika szociológiáját*” dolgozták ki, amelynek érdeklődése a bourdieu-i (általuk objektivistaként és strukturalistaként értelmezett, valamint a leleplezést előtérbe helyező) szociológia által figyelmen kívül hagyott területek felé fordul. A társadalmi cselekvők esetében nem az állandóságra, a makroszintű kényszerek mikroszintű – habitusbeli – leképeződésére helyezi a hangsúlyt, hanem azokra az antropológiailag adott kompetenciákra fókuszál, amelyek segítségével az emberek egyes szituációkban kritikai tevékenységet képesek kifejteni.

A kritika szociológiájának alapját az a hat *citének* elnevezett gyakorlati igazoláselv képezi, amelyekre elvben az adott történelmi-társadalmi kontextusban – vagyis a modernség egy bizonyos szintjét elért társadalmakban – az összes kritikai megnyilvánulást vissza lehet vezetni. Ezekre a *citékre* épülhet a társadalom hat, egymást kölcsönösen kizáró – és egymással potenciálisan konfliktusba kerülő – hierarchiája is, mely hierarchiák helyzetéről változhatnak, mi több, ugyanabban a szituációban is felmerülhetnek és összezsápolhatnak, hiszen egymás alternatívái. Amikor két vagy több ember között konfliktus alakul ki, tehát vitahelyzetbe kerülnek, akkor a fizikai – és szimbolikus – erőszak csak oly módon kerülhető el, ha a felek képesek – és Boltanski szerint a legtöbb esetben képesek is – saját kijelentéseiket bizonyos általában ki nem mondott, de végső soron explicitté tehető alapelvekre visszavezetni, vagyis megmondani, hogy milyen elvekre, a társadalmi hierarchia mely lehetséges típusára alapozva mondják azt, amit mondanak. A feleknek tehát meg kell próbálniuk tetteiket és

bírázataikat igazolni, azáltal, hogy az adott szituáció egyediségéből kilépve igyekezzenek általános érvényűvé tenni őket.

Az igazoláselmélet és a különböző hivatkozási elvek (*citék*) ismertetését ebben a számban Luc Boltanski írása, „A kritikai képesség szociológiája” végzi el, amely egyfajta összefoglalását nyújtja a *De la justification* című könyvnek. Ezt az igazoláselméleti koncepciót elemzi Berkovits Balázs „Boltanski »pragmatikus szociológiája«: kritika és cselekvéselmélet” című írásában, amely ezt az elméletet Bourdieu szemléletmódjával szembeállítva mutatja be. Boltanskinak az ugyancsak itt közölt „*Mi az, ami van?* A gyakorlat, a megerősítés és a kritika mint a bizonytalanság társadalmi kezelésének modalitásai” címet viselő írása a kritikaelmélet eredeti kidolgozása óta eltelt közel két évtized reflexiójával bővíti ki magát a kritikaelméletet, és dolgoz ki olyan kérdéseket, amelyek az elméletben korábban csak implicit formában – vagy még úgy sem – voltak jelen.

Boltanski, miután a „kritikai” szociológiát illető bírázata azzal járt, hogy száműzött mindenféle külső, nem a cselekvőktől származó kritikát, mégis kénytelen egyfajta külső kritikához folyamodni, midőn – az 1990-es évek közepén Eve Chiapellóval közösen – a jelenkori kapitalizmus elemzésére vállalkozik. A „kritika szociológiáját” természetesen továbbra is alkalmazza, de részben vissza kell térnie a „kritikai szociológia” eszközeihez, hiszen egy olyan, általa igazságtalannak és irracionálisnak tartott társadalmi-gazdasági berendezkedést kell elemeznie, amelyet maguk a cselekvők egyre kevésbé illetnek kritikával. Vagyis, szükségszerű, hogy külső mércét alkalmazzon, amennyiben kritikai fellépésre maguktól az emberektől nem számíthat. Egyfelől meg kell indokolnia, hogy a cselekvők miért nem kritikusak, másfelől azt is, hogy a külső kritika ez esetben miért lehet mégis jogos, amelyhez megint csak külső értékelő szempontokra van szüksége. Az 1999-ben megjelenő több, mint 800 oldalas mű, a *Le nouvel esprit du capitalisme* ezt az elméleti tisztázást még nem hajtja végre. E könyv kapcsán Fáber Ágoston mutat rá azokra a különbségekre és hasonlóságokra, amelyek Boltanski és Bourdieu kapitalizmusfelfogása és -bírázata között fellelhetők, és utal arra is, hogy Boltanski, noha sok-sok éven át Bourdieu-vel szemben fogalmazta meg saját szociológiáját, a kilencvenes évek végére felfogásában bizonyos értelemben mégis ismét közelebb kerül a „mesterhez”. A *Le nouvel esprit du capitalisme*-ot illető bírálatok hatására Boltanski kénytelen volt szembesülni azzal, hogy a könyvben a „kritikai szociológia” és a „kritika szociológiája” anélkül jutnak egyaránt hangsúlyos szerephez, hogy egymáshoz fűződő kapcsolatuk elméleti szinten tisztázva lenne. A kritika lehetőségével kapcsolatos reflexiókat részben tartalmazza a már említett „*Mi az, ami van?*” című tanulmány, de a Boltanski által megszabott új kutatási irányt jól jellemzi (és talán jelzi előre) a vele szorosan együttműködő Philippe Corcuff kötetünkben közreadott írása is, amelyben a szerző azt ismerteti, hogy a társadalomkritikának milyen belső (vagyis maguktól a cselekvőktől érkező és a szociológus által azonosított), illetve külső (vagyis a szociológus által megfogalmazott és utópikus víziókat felvillantó) típusai lehetségesek, és hogy ezekben a normativitás mennyire fontos és – végső soron – nélkülözhetetlen szerepet játszik.

A 2004-ben megjelenő *La condition foetale*, amelyben Boltanski a terhességmegszakítás és a gyermeknemzés társadalmi hátterét mutatja be és ágyazza történelmi perspektívába, a megközelítés újszerűsége, de maga a témaválasztás okán is komoly polémiaát váltott ki Franciaországban. A *Kapitalizmus*-könyvben a kapitalizmus megváltozott jellegének megragadására Boltanskiék bevezetik a *cité* hetedik típusát, a projektek *citéjét*, amely más formában a *La condition foetale*-ban is felbukkan: a munka világa helyett most a szülői projekt, vagyis a

családtervezés, a magánélet kerül előtérbe. Erről, valamint a könyv egyéb fő gondolatairól és a benne felvetett kérdésekről az olvasó a fentebb már említett interjúban olvashat.

Az 1990-es évek elejére Franciaországban egyre népszerűbbé és – bizonyos, a jóléti államot gyengítő törekvések erősödése révén – egyre fontosabbá vált a szenvedés és a nyomor tematikája, amely Boltanskira is ösztönzőleg hatott, így született meg 1993-ra a *La souffrance à distance* című mű, amely Franciaországban is méltatlanul kevés hangsúlyt kapott, és amelynek tartalmát és jelentőségét Boltanski életművében Rényi Ágnes ismerteti „Érzelmes kutatás” címet viselő írásában.

Berkovits Balázs és Fáber Ágoston